

Wstęp

Przemiany zachodzące we współczesnym świecie skłoniły autorów niniejszej publikacji do refleksji nad relacjami między państwem i wspólnotami religijnymi. W dotychczasowych badaniach, podejmowanych w ramach Katedry Ruchów Politycznych i Badań Etnicznych na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa UMCS (wcześniej Zakład Ruchów Politycznych) analizowane były między innymi takie zagadnienia jak: religia i polityka, politologia religii, fundamentalizm religijny, stosunki państwo–Kościół, religia i demokracja, religie niechrześcijańskie¹. W publikacji posługujemy się pojęciem wspólnoty religijnej stanowiącej synonim takich pojęć jak związek wyznaniowy, Kościół, sekta, denominacja, organizacja religijna, ruch religijny czy nowy ruch religijny. Wspólnota religijna jest definiowana za Pawłem Załęckim jako typ zbiorowości społecznej, charakteryzującej się tym, iż członkowie odczuwają silną więź interpersonalną istniejącą w jej obrębie². Tego typu zbiorowość stanowi – według autora – pod pewnymi względami grupę samowystarczalną i zaspokajającą szeroki wachlarz potrzeb jej członków (poczucie wzajemnej przynależności). Tego typu wspólnota łączy sferę *sacrum* i *profanum*. W rozumieniu polskiego prawa wspólnoty religijne to związki zakładane w celu „wyznawania i szerzenia wiary religijnej, posiadające własny ustrój, doktrynę i obrzędy kultowe”³. Na kształt i cechy wspólnot religijnych oddziałują czynniki wewnętrzne i zewnętrzne. W publikacji

---

¹ M. Marczevska-Rytko, *Religia i polityka w globalizującym się świecie*, Lublin 2010; *Politologia religii*, red. M. Marczevska-Rytko, D. Maj, Lublin 2018; *Czynnik religijny w polityce wewnątrzpaństwowej i międzynarodowej na przełomie drugiego i trzeciego tysiąclecia. Wybrane problemy*, red. M. Marczevska-Rytko, Lublin 2016; *Religion in a Changing Europe: Between Pluralism and Fundamentalism. Selected Problems*, red. M. Marczevska-Rytko, Lublin 2003; M. Marczevska-Rytko, *Religie niechrześcijańskie w Polsce*, Lublin 1997; D. Maj, *Konferencja Kościołów Europejskich wobec integracji europejskiej*, Lublin 2016; M. Pomarański, *Współczesny amerykański fundamentalizm protestancki*, Lublin 2014; *Mysł społeczna wielkich religii świata*, red. M. Marczevska-Rytko, E. Olszewski, Lublin 2013.

² P. Załęcki, *Wspólnota religijna jako grupa pierwotna*, Kraków 1997.

³ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz.U. 2017, poz. 1153, <https://www.lexlege.pl/ustawa-o-gwarancjach-wolnosci-sumienia-i-wyznania/> (dostęp: 28.12.2020).

w odniesieniu do stosunków między państwem i wspólnotami religijnymi stosowane jest pojęcie relacji jako neutralne i nieprzesądzające o charakterze tych stosunków⁴. Jak zauważa M. Marczevska-Rytko, do spotkania obu podmiotów dochodzi w sytuacji, gdy z jednej strony państwo przekształca wspólnoty religijne i dokonuje zmian w środowisku religijnym oraz z drugiej strony, gdy wspólnoty religijne oddziałują na decyzje i działania instytucji państwa⁵.

W wyniku procesów sekularyzacji zostaje zniesiona monopolistyczna pozycja panujących religii, które tworzyły i legitymizowały określony świat⁶. Nie mogą one zatem dłużej wymagać posłuszeństwa swojej klienteli. Dla Charlesa Taylora pojęcie sekularyzacji może odnosić się zarówno do procesu oddzielania się Kościołów i struktur politycznych (lub zachowania charakteru czysto formalnego), jak i odchodzenia czy odwracania się ludzi od wiary, w wyniku czego obumiera wiara i praktyki religijne⁷. W badaniach Pippy Norris i Ronalda Ingleharta poziom sekularyzacji w różnych społeczeństwach jest uzależniony od poczucia bezpieczeństwa egzystencjalnego oraz dziedzictwa historycznego⁸. W przekonaniu J. Casanovy

nowoczesne mury separacji oddzielające Kościół od państwa noszą na sobie ślady wielu pęknięć pozwalających przenikać na drugą stronę, [...] instytucje religijne często nie godzą się na przypisane im marginalne miejsce w sferze prywatnej i potrafią odgrywać ważne role publiczne, [...] religia i polityka wchodzą w najrozmaitsze rodzaje relacji symbiotycznych i to tak głębokich, że niełatwo stwierdzić, czy patrzy się na ruchy polityczne przystrojone w religijne szaty czy na ruchy religijne, które przybierają formy polityczne.⁹

Współcześnie upubliczniona religia przybiera – według J. Casanovy – trzy formy: religijnej mobilizacji w obronie tradycyjnego świata codzienności; kwestionowania roszczeń państw i rynków do funkcjonowania bez względu na tradycyjne normy moralne; nacisku na odwoływanie się do zasady dobra wspólnego w miejsce zasady indywidualizmu.

Publikacja składa się z czterech części: pierwsza z nich jest zatytułowana *Relacje państwo–wspólnoty religijne: zagadnienia ogólne*, druga *Relacje państwo–wspólnoty religijne w wymiarze polskim: wybrane problemy*, trzecia *Relacje państwo–wspólnoty religijne w wymiarze europejskim: wybrane problemy*, czwarta *Relacje państwo–wspólnoty religijne w wymiarze pozaeuropejskim: wybrane problemy*.

⁴ M. Marczevska-Rytko, *Religia i polityka w globalizującym się...*, s. 12.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Dla przykładu rozważania Janusza Mariańskiego, *Sekularyzacja i desekularyzacja w nowoczesnym świecie*, Lublin 2006 (zwłaszcza rozdział II i III).

⁷ Ch. Taylor, *A Secular Age*, Cambridge 2007.

⁸ P. Norris, R. Inglehart, *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*, przekł. R. Babińska, Kraków 2006.

⁹ J. Casanova, *Religie publiczne w nowoczesnym świecie*, przekł. T. Kunz, Kraków 2005, s. 84–85.

Część pierwsza *Relacje państwo–wspólnoty religijne: zagadnienia ogólne* zawiera trzy teksty naukowe. Otwiera ją artykuł pióra Pauliny Łabieniec, która z perspektywy prawnej poddaje analizie modele relacji państwa i związków wyznaniowych. Przywołano zapisy Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, w której w art. 2 zdefiniowano związek wyznaniowy jako wspólnotę religijną zakładaną w celu wyznawania i szerzenia wiary religijnej, posiadającą własny ustrój, doktrynę i obrzędy kultowe. Autorka stwierdza, że na gruncie europejskiej nauki prawa wyznaniowego najbardziej rozpowszechniony jest podział na państwa z religią oficjalną, państwa z rozdziałem przyjaznym i państwa z rozdziałem wrogim. Jako nowy kierunek postrzega wielopłaszczyznowe ujmowanie relacji między państwem a związkami wyznaniowymi i wyróżnienie domen należących do państwa, do związków wyznaniowych, a także domen wspólnych państwu i związkom wyznaniowym.

Celem artykułu Marcina Pomarańskiego jest próba zweryfikowania tezy, że współczesny fundamentalizm religijny może być rozpatrywany jako zjawisko o charakterze utopijnym. Odwołując się do przykładów współczesnych amerykańskich wspólnot religijnych charakteryzujących się fundamentalistyczną proweniencją, takich jak Nowa Chrześcijańska Prawica (*New Christian Right*) czy Ruch Chrześcijańskiej Tożsamości (*Christian Identity Movement*), autor stara się wskazać w nich elementy utopijne. W tym celu odwołuje się do Mannheimowskiej wizji utopii jako zmiany porządku społecznego. Przeprowadzona analiza pozwala autorowi na zidentyfikowanie utopijnych elementów tych wspólnot religijnych na trzech poziomach: strukturalnym, treściowym i aksjologicznym.

Rafał Prostack przybliży encyklikę Piusa XI *Quas Primas* jako źródło inspiracji dla różnych katolickich organizacji społecznych, ugrupowań politycznych czy inicjatyw poselskich w Polsce, opowiadających się za intronizacją Jezusa Chrystusa na Króla Polski. Autor traktuje encyklikę Piusa XI jako istotne źródło dla badaczy myśli politycznej oraz polityki wyznaniowej państwa. W konkluzji stwierdza, że zarówno encyklikę *Quas Primas*, jak i zgłaszane inicjatywy intronizacji Chrystusa na Króla Polski, można traktować jako reakcję na postępy sekularyzacji społeczeństw składających się niegdyś na *Corpus Christianum*. W jego przekonaniu, można odczytywać je także jako próby realizacji zobowiązania, które pozostaje w centrum doktryny chrześcijańskiej: wszak poszukiwanie „Królestwa Bożego i Jego sprawiedliwości” jest zadaniem stojącym przed każdym wyznawcą Chrystusa.

W części drugiej *Relacje państwo–wspólnoty religijne w wymiarze polskim: wybrane problemy* zamieszczonych jest sześć artykułów naukowych. Dominik Chodkowski koncentruje uwagę na uwarunkowaniach konkordatu z 28 lipca 1993 roku i jego wpływie na koncepcję tworzenia ustaw wyznaniowych. Autor wskazuje na dostosowanie zasad konkordatu polskiego do konkretnego kontekstu kulturowego i społeczno-politycznego. Podkreśla, że konkordaty z państwami

Europy Zachodniej (Hiszpania i Włochy) zostały zawarte w warunkach przechodzenia od modelu państwa wyznaniowego katolickiego do państwa świeckiego, natomiast konkordat polski został zawarty w warunkach przechodzenia od totalitarnego państwa ateistycznego do demokratycznego państwa świeckiego. W konkluzji Chodkowski stwierdza, że konkordat z 1993 roku – gwarantując niezależność oraz autonomię Kościoła i państwa – w istotny sposób oddziaływał na prace nad ustawami wyznaniowymi z lat 1993–1997 oraz regulacją konstytucyjną.

Maria Marczevska-Rytko analizuje kryzys migracyjny w latach 2015–2016 jako wyzwanie dla polityki państwa i Kościoła katolickiego w Polsce. Autorka zauważa, że wprawdzie nasilenie kryzysu migracyjnego przypadło w Polsce na okres kampanii wyborczej przed wyborami parlamentarnymi, jednak ugrupowania polityczne w swoich dokumentach programowych niewiele miejsca poświęcały zagadnieniom uchodźców i migrantów. Analizie zostało poddane oficjalne stanowisko Kościoła katolickiego wobec migracji. Zaprezentowano również wyniki badań odnoszących się do stanowiska Kościoła katolickiego w Polsce. Autorka konkluduje, że brak solidarności w kwestii imigrantów i uchodźców jest jednym z wyzwań dla Kościoła katolickiego w Polsce. Stwierdza także, że można żywić nadzieję, że jako kraj unijny Polska będzie stopniowo przekształcać się z kraju emigracji i tranzytu w atrakcyjne miejsce docelowe migracji. Nie jest to jednak – jak zauważa – łatwe zadanie, szczególnie w kontekście skali lęków i uprzedzeń odwołujących się do stereotypów: migrant – muzułmanin – terrorysta.

Celem artykułu Roberta Zaparta jest analiza „grzechu ekologicznego” traktowanego jako wyzwanie dla polityki bezpieczeństwa państwa i Kościoła katolickiego w Polsce. Autor stawia pytanie o to, czy istnieje związek pomiędzy nauczaniem papieży a władzami i duchowieństwem w Polsce w kwestii wzmocnienia bezpieczeństwa ekologicznego, oraz czy może dojść do intensyfikacji działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego. Autor konkluduje, że ochrona środowiska, z uwagi na koszty finansowe wymagające poniesienia przez ich mentalnie i materialnie nieprzygotowany elektorat, nie jest najważniejszym celem politycznym, a niewielka krytyka ze strony wspierającego go duchowieństwa nie zagraża tym relacjom. Zwraca także uwagę, że promowanie przez polski Kościół katolicki w zbiorowej świadomości kultury życia, nie powinno obejmować wyłącznie aborcji i eutanazji, a pomijać w sumieniu wiernych odpowiedzialności za jego skracanie będące następstwem degradacji powierzonych ludziom przez Stwórcę dobra wspólnego – natury.

Przedmiotem namysłu Rafała Leśniczaka jest stanowisko Konferencji Episkopatu Polski wobec Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. Autor weryfikuje hipotezę badawczą zakładającą, że biskupi polscy stali się aktorami politycznymi w oddziaływaniu na polski system polityczny podczas procedowania konwencji stambulskiej.

Dokonuje próby wskazania formalnych sposobów politycznego oddziaływania Konferencji Episkopatu Polski (uchwały, stanowiska, negocjacje w ramach komisji wspólnej, publikacje prasowe), jak również nieformalnych sposobów politycznego oddziaływania (inspirowanie kampanii medialnych, inicjowanie nacisku społecznego, inspirowane stanowiskiem KEP wystąpienia popularnych biskupów i księży, negocjacje w zaciszu gabinetów, spotkania, sympozja, konferencje duchownych z politykami, wprowadzanie tematów do debaty publicznej, blokowanie decyzji politycznych, skuteczne lobbowanie za określonymi decyzjami politycznymi, sankcje moralne). Autor konkluduje, że Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, była przez KEP postrzegana wyłącznie przez pryzmat filozofii gender.

Tomasz Browarek analizuje konflikty o podłożu etniczno-religijnym w Polsce po 1989 roku. Autor stwierdza, że po przemianach 1989 roku w Polsce pojawił się problem mniejszości narodowych, które w okresie PRL były marginalizowane i wobec których prowadzono politykę asymilacji. W nowych realiach politycznych, wraz ze zmianą polityki władz polskich, mniejszości zaczęły rozwijać swoją działalność oraz pokazywać swoje odrębności, w tym także odrębności religijne. Analizie zostały poddane konflikty o pomniki; konflikty o obiekty sakralne i mienie kościelne; konflikty dotyczące odprawiania mszy świętych w językach mniejszości; konflikty wewnątrz mniejszości. Autor konkluduje, że większość z analizowanych konfliktów miała charakter lokalny, ale ich oddziaływanie było znacznie szersze, ponieważ były obserwowane i komentowane przez całą mniejszość, a w niektórych przypadkach także przez przedstawicieli władz macierzystych. Co więcej, konflikty te były również opisywane nie tylko przez media lokalne, ale również ogólnopolskie czy nawet zagraniczne.

Tę część publikacji zamyka artykuł Andrzeja Kansego. Autor analizuje działania Kościołów mariawickich w zakresie budowania i podtrzymywania dobrych relacji z władzami państwowymi i partyjnymi od roku 1906 do współczesności, wyróżniając następujące okresy: Królestwa Polskiego (do 1918 roku), Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1945), Rzeczypospolitej Polskiej (1944–1952), Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1952–1989) i Rzeczypospolitej Polskiej (po 1989 roku). Podstawą analizy są zachowane źródła historyczne oraz przekazy medialne. A. Kansy konkluduje, że dla Kościołów mariawickich prasa stanowiła ważne narzędzie budowania i podtrzymywania relacji z władzami państwowymi w celu zapewnienia wspólnocie ciągłości istnienia. Na łamach prasy mariawickiej ujawniła się lojalność wobec państwowych władz Imperium Rosyjskiego, II Rzeczypospolitej, władz państwowych po 1945 roku. Autor podkreśla, że utrzymywanie dobrych relacji z władzami wynikało zarówno z doktryny, która zakładała szacunek dla wszelkiej władzy, oraz z pragmatyzmu i troski o mienie Kościoła służące wiernym.

Część trzecia *Relacje państwo–wspólnoty religijne w wymiarze europejskim: wybrane problemy* jest złożona z siedmiu tekstów naukowych. Tę część rozważań

otwierają przemyślenia Marleny Rolnik-Kazimierowicz odnośnie do współpracy Stolicy Apostolskiej i Organizacji Narodów Zjednoczonych. Jak podkreśla autorka, Stolica Apostolska jest podmiotem międzynarodowym, którą jedno czy osoba papieża z Państwem-Miastem Watykan (może dokonywać czynności prawnomiędzynarodowych; posiada prawo zawierania umów, bycia mediatorem w sporach międzynarodowych, bycia członkiem organizacji międzynarodowych; może uznać nowo powstałe państwa lub narody walczące o niepodległość; może wypowiadać się w kwestiach społecznych i zgłaszać protesty). W konkluzji autorka stwierdza, że współpraca Stolicy Apostolskiej i Organizacji Narodów Zjednoczonych trwa nieprzerwanie do wielu lat i jest jednym z czynników konstytuujących współczesne stosunki międzynarodowe. Zauważa, że mimo pojawiających się rozbieżności w niektórych sprawach, te najważniejsze są wspólne i są istotne dla zaangażowania społeczności międzynarodowej.

Przedmiotem namysłu Andrzeja Kubki są zmiany dotyczące modelu relacji między państwem a wspólnotami religijnymi w Norwegii. Z jednej strony autor koncentruje uwagę na procesie stopniowego rozluźniania relacji państwa z norweskim kościołem państwowym, co zostało zwieńczone ich rozdzieleniem. Z drugiej zaś strony analizuje procesy reformy relacji państwa ze stowarzyszeniami wyznaniowymi i światopoglądowymi aktywnymi poza norweskim kościołem państwowym. W konkluzji autor stwierdza, że porzucenie modelu „dziedziczenia tradycji”, co znalazło wyraz w rozdziale *Den norske kirke* i państwa pod koniec drugiej dekady XXI wieku, odzwierciedla szybką ewolucję społeczeństwa norweskiego w kierunku społeczeństwa zsekularyzowanego, liberalnego i światopoglądowo otwartego. Podkreśla także, że głębokiej zmianie uległa relacja aspektu „narodowego” i aspektu „religijnego” w polityce państwa.

Dorota Maj analizuje uwarunkowania relacji między państwem a wspólnotami wyznaniowymi w Estonii po 1991 roku. Autorka zauważa, że Estonia charakteryzuje się wysokim stopniem sekularyzacji. Podkreśla, że stosunek państwa do Kościołów i innych wspólnot religijnych zmienił się w wyniku transformacji systemowej, kiedy nastąpiło odejście od restrykcyjnych przepisów na rzecz rozwiązań wpisujących się w standardy liberalno-demokratyczne. W konkluzji autorka stwierdza, że stosunki państwo-wspólnoty religijne zdeterminowane są przez uwarunkowania historyczne, prawne i społeczne. Zwraca uwagę na całokształt polityki wyznaniowej oraz długoletnią dominację luteranizmu na obszarze tego państwa. Brak dominujących wspólnot religijnych i liberalne prawo regulujące ich funkcjonowanie są konsekwencją niskiego współczynnika przynależności religijnej Estończyków i wysokiego stopnia sekularyzacji społeczeństwa.

Celem artykułu Jakuba Olecha jest analiza powiązania katolicyzmu części środowisk europejskiej skrajnej prawicy z ideą narodową w pierwszej połowie XX wieku. Autor wskazuje na najbardziej dynamiczne środowiska polityczne, łączące nacjonalizm z katolicyzmem w takich państwach jak Polska, Hiszpania,

Portugalia i Francja. W konkluzji autor stwierdza, że nie wykształcił się jeden sposób połączenia katolicyzmu z ideą narodową. Na taki stan rzeczy wpłynęła siła oddziaływania różnych ideologów oraz kwestie polityczne i społeczne. Podkreśla, że nigdzie poza Polską partie narodowo-katolickie nie osiągały po 1989 roku tak dobrych wyników wyborczych, nie współtworzyły parlamentów i rządów. Nacjoniści, którym się to udaje w innych państwach nie kooperują z Kościołem rzymskokatolickim, ponieważ albo mają w tym zakresie znacznie mocniejszych konkurentów, albo Kościół katolicki odgrywa tam słabą lub marginalną rolę społeczną. Długie lata autorytarnych rządów w Hiszpanii i Portugalii wspierane przez Kościół nie zostały pozytywnie zapamiętane przez społeczeństwa tych państw, co spowodowało, że działalność partii narodowo-katolickich nie trafia tam obecnie na podatny grunt.

Model Wspólnoty Muzułmańskiej Bośni i Hercegowiny analizuje Artem Graban. Główną perspektywą badawczą artykułu jest analiza kolonialnej przeszłości Wspólnoty Muzułmańskiej Bośni i Hercegowiny i jej skutecznego pozycjonowania się jako wyłącznego reprezentanta islamu w tym państwie. W artykule poddano analizie dokumenty Wspólnoty Muzułmańskiej w Bośni i Hercegowinie z uwzględnieniem perspektywy bośniackich badaczy lokalnej społeczności muzulmańskiej. W konkluzji autor stwierdza, że od początku funkcjonowania Bośni poza granicami Imperium Osmańskiego Wspólnota Muzułmańska odgrywała istotną rolę w konstruowaniu tożsamości boszniackiej. Zauważa, że udało się Wspólnocie Muzułmańskiej wypracować sprawny model instytucji muzulmańskiej w państwie świeckim. Wykorzystując spuściznę kolonialną Austro-Węgier dla legitymizacji swojej wyłączności w kwestii interpretacji islamu i zarządzania meczetami w Bośni i Hercegowinie, Wspólnota Muzułmańska dominuje na muzulmańskiej scenie religijnej w kraju i kontroluje procesy globalizacji religii.

W kolejnym artykule Michał Wawrzonek poddaje analizie Ukraińską Cerkiew greckokatolicką jako podmiot życia społecznego w Ukrainie. Autor przeprowadza trzy studia przypadku: pierwsze z nich obejmuje zasady, którymi zwierzchnicy Cerkwi kierowali się w trakcie zbierania środków na budowę katedry Zmartwychwstania Pańskiego w Kijowie; drugie dotyczy kwestii udziału Cerkwi w wydarzeniach związanych z Euromajdanem; trzecie obejmuje zaangażowanie Cerkwi w rozwój instytucji kapelaństwa wojskowego. W konkluzji autor stwierdza, że Ukraińska Cerkiew greckokatolicka wyraźnie różni się od pozostałych wspólnot wschodniochrześcijańskich w Ukrainie. Jako instytucji ukraińskiego życia społecznego udawało się jej zachować względnie szeroką autonomię wobec szeroko rozpowszechnionych patralistycznych reguł. Autor podkreśla, że Ukraińska Cerkiew greckokatolicka w roku 2011 opracowała i opublikowała swój własny katechizm.

Trzecią część zamyka artykuł Jakuba Bijaka, w którym autor analizuje instytucje władzy publicznej wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Grenlandii.

Podkreślana jest złożona sytuacja wyznaniowa w Grenlandii na przestrzeni dziejów, co wynikało w głównej mierze ze zmiennej struktury etniczno-narodowej osadnictwa na wyspie. Autor zwraca uwagę na fakt, że wierzenia rdzennych Inuitów skoncentrowane były wokół animizmu i szamanizmu, islandzcy Wikingowie z kolei byli wyznawcami chrześcijaństwa ukierunkowanego na katolicyzm, natomiast Duńczycy wyznawali konfesję ewangelicko-luterańską. W konkluzji autor stwierdza, że autonomia grenlandzka umożliwiła rozwój Kościoła jako instytucji częściowo niezależnej wobec władzy w Danii, a od 1978 roku autonomiczny rząd Grenlandii stopniowo uzyskiwał możliwości własnej kontroli nad instytucjami i sprawami dotychczasowo zarządzanymi przez władzę duńską.

Część czwarta *Relacje państwo–wspólnoty religijne w wymiarze pozaeuropejskim: wybrane problemy* składa się z sześciu tekstów naukowych. Tę część rozważań otwiera tekst Zbigniewa Landowskiego, w którym autor analizuje wyzwania w relacjach pomiędzy państwem i wspólnotami muzułmańskimi w Kazachstanie. W artykule analizowane są uwarunkowania historyczne, polityczne, społeczne, prawne oraz religijne. Autor zwraca uwagę na fakt, że w Kazachstanie religia zajęła szczególne miejsce, dominująca rola przypadła islamowi, a sam proces islamizacji społeczeństwa jest pod wieloma względami odbiciem sprzecznych procesów etnopolitycznych i etnokulturowych. Podkreśla także, że wyznawcy islamu w Kazachstanie stają się coraz bardziej niezależną siłą polityczną, wykraczającą poza ramy życia religijnego i w konsekwencji zagrażającą stabilizacji państwa. Konkludując, autor pisze, że Kazachstan terytorialnie jest tworem sztucznym, jego granice nie uwzględniają czynników etnograficznych, religijnych, historycznych, czy społecznych. Akty terroru religijnego islamskich ekstremistów powoli stają się czynnikiem coraz częściej obecnym w życiu tego państwa.

Artykuł Jakuba Kwiatkowskiego dotyczy chińskich filozofii politycznych traktowanych jako modele relacji między państwem i wspólnotami religijnymi. Autor poddaje analizie konfucjanizm, taoizm i legizm, podkreślając że rzeczywistość funkcjonowała prawidłowo przy minimum technologicznego rozwoju i bez reform czy przemian społecznych. Zauważa, że dopiero w dziewiętnastym stuleciu konfrontacja z przybyłymi z bardzo daleka barbarzyńcami, których nie dało się włączyć do sinocentrycznego systemu władzy, obnażyła zagrożenia dla takiego modelu rządów. W konkluzji autor podkreśla, że ciągłość idei w Chinach jest nadal widoczna, pomimo głębokich przemian społecznych i ustrojowych, jakie przeszło Państwo Środka na poziomie rodziny, społeczeństwa i władzy w ostatnich dwóch stuleciach.

Jacek Skup koncentruje uwagę na statusie prawnym i społecznym zwolenników ruchu ahmadijja w Pakistanie. Autor analizuje historię ruchu i przyczyny kontrowersji, jakie wiązane są z nim przez większość muzułmańską; prawną marginalizację zwolenników ruchu w Pakistanie; przyczyny skierowanej przeciwko wyznawcom ahmadijji legislacji państwowej, stanowiącej swoisty wyjątek

w państwach azjatyckich zamieszkałych przez większość muzułmańską. W konkluzji autor stwierdza, że kontrowersje wokół przynależności zwolenników ruchu ahmadijja wpisały się na stałe w krajobraz polityki i prawa Pakistanu. Stan prawny służy podtrzymaniu narodowej jedności i tożsamości pakistańskiej zbudowanej na spoiwie islamu. Zwolennikom ruchu ahmadijja wyznaczona została rola wrogiego „innego”.

Iwona Zamkowska analizuje amerykańskie doświadczenia współpracy między państwem a wspólnotami religijnymi na przykładzie szkolnictwa publicznego na poziomie podstawowym i średnim. Autorka analizuje rozwiązania mające na celu pogodzenie interesów motywowanych religijnie wspólnot i świeckiej edukacji, jakie zostały wypracowane na gruncie Stanów Zjednoczonych Ameryki. Analizowane są uwarunkowania i ramy administracyjnoprawne współpracy między państwem i wspólnotami religijnymi. W konkluzji autorka stwierdza, że na gruncie amerykańskim widoczny jest wzrost potrzeby współpracy między państwem i związkami religijnymi na rzecz wsparcia szkolnictwa państwowego. Autorka podkreśla, że współpraca ta jest inicjowana i realizowana na wszystkich szczeblach administracji oświatowej, natomiast rozdział Kościoła od państwa nakłada na tę współpracę znaczne ograniczenia mające na celu zachowanie neutralności światopoglądowej systemu edukacji.

Celem artykułu Pauliny Napierały jest analiza politycznej działalności Kościołów afroamerykańskich w kontekście amerykańskiego modelu rozdziału państwa od Kościoła. Autorka zwraca uwagę, że z jednej strony model relacji wyznaniowych umożliwił utworzenie wspólnot kontrolowanych przez Afroamerykanów, ale z drugiej strony wprowadzał obostrzenia dotyczące bezpośredniego zaangażowania wspólnot wyznaniowych w politykę. W tekście analizowane są podstawy prawne relacji państwo–religia, historia Kościołów afroamerykańskich oraz ich działalność polityczna. W konkluzji autorka podkreśla, że Kościoły afroamerykańskie oprócz tradycyjnych funkcji realizowanych przez wspólnoty religijne, przejmowały również szereg zadań, które w uwarunkowaniach wolnościowych są domeną innych instytucji. Przykładem jest tu działalność polityczna. Autorka zauważa, że pomimo licznych ograniczeń, sfera ta pozostaje ważnym aspektem działalności Kościołów afroamerykańskich.

Ostatnią część rozważań zamyka artykuł Sergiusza Anoszki poświęcony kwestii uznania statusu religijnego Kościoła scjentologicznego w Australii. Autor podkreśla, że w Australii nie ma kościoła państwowego, a jej mieszkańcy są zwykle opisywani jako osoby powściągliwe w wyrażaniu swojej religijności, bowiem poziom uczestnictwa w praktykach religijnych oscyluje od niskiego do umiarkowanego. Z przeprowadzonej analizy wynika, że droga Kościoła scjentologicznego do uznania w Australii była skuteczna, chociaż wyraźnie okrężna. Autor wykazuje, że negatywna reputacja na temat organizacji pozostała, a krytycy czasami proponują rozwiązania, mające na celu ograniczenie jej działalności.

Zauważa także, że walka o status religii w warunkach pluralizmu religijnego przypomina nam, że procesy sądowe w tych sprawach nadal będą się toczyły, a marginalne mniejszości religijne będą często musiały się procesować, żeby obronić swoją pozycję i swoich wyznawców.

Żywimy nadzieję, że zgromadzone w tomie artykuły naukowe wzbogacą debatę na temat znaczenia i wagi relacji między państwem i wspólnotami religijnymi we współczesnym świecie.

Maria Marczevska-Rytko, Dorota Maj